

Grinderslev kirke

Klostret

Grinderslev kloster ved skt. Peders kirke i Salling var et mandskloster af augustinernes orden. Et augustinerkloster blev sædvanligvis oprettet ved store kirker, hvor præstefællesskab organiserede sig på klostervis og antog Augustins klosterregel. Udenfor de større kirkers kreds kunne et kloster, som i Grinderslev, også stiftes efter skt. Augustins regel. Hos augustinerne forenes munkens ideal med præstens tjeneste. En augustiner var både præst og munk og kaldtes regelbunden kannik, da han havde "lovet at leve livet regelbundet". Overalt, hvor der blev oprettet augustinerklostre, knyttede biskopperne sognekirker til dem. Skt. Peders kirke i Grinderslev var både klosterkirke og sognekirke.

Biskoppen kunne være overhoved for et augustinerkloster, som så i det daglige blev ledet af en prior. Grinderslev kloster var som det eneste danske augustinerkloster et priorat. Mon ikke det blev grundlagt af biskop Niels af Viborg? I hvert fald stiftede han i 1176 en fællesskabs- og broderskabspagt "med enstemmigt samtykke fra sogneboernes side" mellem det formodentligt nyligt oprettede kloster i Grinderslev og Mariaklostret i Viborg, som var domkapitel. Det mindre skt. Peders kloster skulle udvise ærbødighed og lydighed mod Mariaklostret, som så til gengæld skulle yde det sin beskyttelse. Kannikerne ved skt. Peders kirke i Grinderslev valgte selv prior, men valget skulle stadfæstes af domkapitlet. At Grinderslev kloster var stiftet af Viborgbispen, kan forklare den tætte tilknytning, som klostret middelalderen igennem havde til bispestolen i Viborg.

Grinderslev kloster var ikke et rigt og mægtigt kloster. Den centrale del var ikke et sammenbygget firefløjet (tegl)stensanlæg omkring en klostergård med kirken som den ene fløj. Sognepræsten, hr. Peder Hissel, indberetter så sent som i 1679, at det "vaar et fattigt closter, oc i munchenes tid tact med straae tag, som engang vaar afbrendt". Det var da for længst ophørt med at fungere som kloster, idet det efter reformationen i 1536 blev inddraget af kongen og pantsat til forskellige adelsmænd, indtil kongen i 1581 mageskiftede det med Christoffer Lykke. Efter en beskrivelse fra mageskiftet i 1581, hvor bygningerne endnu i hovedsagen stammer fra klostrets senere tid, dannede klostrets bygninger en stor firlænget gård med flere mindre huse, alt i bindingsværk med lerklinede vægge og stråtag. Klosterbygningerne, som lå syd for kirken, mindede vel mest af alt om en yderst jævn bindingsværksbygget herregård.

Kirkebygningen

Den anseelige kirke bestod oprindeligt af skib og kor med apsis og var opført i ren romansk stil af hugne granitkvadre hvilende på en kraftig dobbeltsokkel. Kirken stod med fladt træloft i både kor og skib, og apsis var dækket af en halvkuppelhvælving. Fra begyndelsen af var kirken blytækt, men står i dag teglhængt undtagen apsis, hvorpå der stadig ligger et mange gange omsmeltet blytag. Blytaget på korets søndre side forsvandt først i 1881.

Kirkens store smukke apsis tredeles over soklen af et blændingsgalleri midt på muren. Selv er det inddelt af 4 slanke halvsøjler og to pilastre yderst mod koret i 5 felter overdækket af dobbelte rundbueslag, som midt i felterne bæres af kragsten i form af udhugne mandshoveder. Halvsøjlerne har terningformede kapitæler, og til baser er brugt omvendte terningkapitæler.

Denne statelige og velproportionerede apsis med sit blændingsgalleri og sin arkitektoniske tredeling over et kraftigt profileret fodparti har ikke sin lige blandt vore romanske landsbykirker. Den er i slægt med apsiderne på domkirkerne i Lund, Ribe og Viborg og kan derfor tidligst være opført ved 1100-tallets midte, men er nok et par årtier yngre. At kirken er Sallings største og har en arkitektonisk set rigere udformet apsis end andre landsbykirker, synes at vise, at den fra begyndelsen af er bygget som klosterkirke. Som sådan er den opført i begyndelsen af 1170'erne ved klostrets stiftelse

Den ypperlige præstedør, landets smukkeste, sidder endnu i det høje kors sydmur. På overliggeren er hugget et halvcirkulært tympanonfelt, hvor en dobbelt tovsnoet ramme omgiver et ligeledes tovsnoet cirkelkors. Inden for en dobbelt rammeliste er på de svære karmsten i fladt relief hugget en grif og en løve, som synes at vogte indgangen. Griffen er måske en drage, for som et fabeldyr, der er et blandingsvæsen mellem den stærkeste fugl, ørnen, og det stærkeste dyr, løven, skulle en grif have en løves bagkrop med bagben i stedet for en flot svungen hale. De elegante dyr har sikkert optrukne konturer, og den mesterlige måde, hvorpå de udfylder karmstenenes flader inden for rammelisterne, synes at antyde, at de er udhugget efter fortegning på stenene. Ved opførelsen var dørens relieffer som alle andre romanske stenrelieffer på kirkerne bemalet i stærke farver.

En hårdhændet restaurering fra 1878 af det stærkt forfaldne kor og apsis, som skulle føre bygningsdelene tilbage til det oprindelige udseende, har sat sit præg på denne del af kirken. Faktisk blev hele apsiden nedtaget ligesom det meste af korets sydmur. Kvadrene blev genopsat på deres oprindelige pladser, men bagmuren blev nyopført ligesom apsishalvkuplen. En senere brutalt gennembrudt dør midt på apsiden blev igen fjernet.

Skibet er den del af den romanske kirkebygning, som har lidt mest. Ikke meget er tilbage fra den romanske periode. Korbuens vanger står stadig bevaret op til kragbåndene, men selve rundbuen er

ombygget i mursten og gjort betydeligt højere. Før den store istandsættelse i slutningen af det 19. årh. var den øverste del af sydmuren og indfatningen omkring de store sene, smagløse trævinduer ombygget i teglsten. Ved restaureringen blev bagmuren stående, og granitkvadrene blev ved nedtagelsen nummereret og kunne genopsættes på deres gamle plads. På den øvre teglstensbyggede del af muren blev opsat en ny granitbeklædning. De ensartede, grå, maskinhugne granitplader, som mangler de romanske kvadres farvespil og har andre dimensioner end disse, falder i øjnene og misklæder kirken. Granitten omkring de nyindsatte vinduer i nyromansk stil er ikke bedre.

I 1400-tallets senere del blev skibets nordre mur nedbrudt, og i dens sted blev der genopført en ny mur næsten udelukkende i tegl med to store rundbuede arkader i østre ende og kvindedør mod vest. Ud for arkaderne blev opført et sideskib af genanvendte granitkvadre og sokkelstene fra den nedbrudte kvaderstensmur. Sideskibet stod med træloft, da et synsvidne fra 1635 omtaler, at "lofftet offuer det nør udskud (sideskibet), vill fornyes och færdis". Da der ind i 1500-tallet blev slået hvælv over hovedskibet, trykkede de den nordre væg ud af lod. Den hælder kraftigt udad. For at den ikke skulle styrte sammen var det nødvendigt at bygge en kraftig stræbepille inde i sideskibet op ad muren imellen arkaderne. Stræbepillen, udformet som en spidsbuet arkade, deler sideskibet op i to halvdele.

Kirkens regnskab fra 1666 fortæller, at sideskibets ydermur omsættes: " aff wdschaffuet den helle side och ned fra grunden och op til techet som gandsche war øde at nedtage och igien opmure ". Der blev ligeledes opsat nyt tagværk og ophængt nyt tegltag. Sådan stod sideskibet frem til den store restaurering i årene 1885-89: "Muren er meget lav, og den indre tagflade, der gaar i eet med langhusets desuden gør et tungt og stygt indtryk". Sideskibet blev opfattet som bunden af to kapeller, hvorfor det rekonstrueredes som to overhævede kapeller med egne gavle. Skibets nordmur omkring kapellerne, kapellernes gavle og ligeledes sideskibets endevægge fik som sydmuren en ny granitstensbeklædning.

Højt i nordmuren i skibets østligste fag, skjult bag ved kalkmaleriet fra ca. 1575, sidder en tilmuret, sengotisk, fladbuet dør. Den kan kun have tjent som adgang til et pulpitur. Da gudstjenesten skulle kunne følges fra pulpituret, var det nødvendigt at forhøje korbuen. Man forestiller sig umiddelbart et stort træpulpitur, men dets eksistens bygger kun på indicier som den højtsiddende fladbuede dør i nordmuren og korbuens forhøjelse. Imidlertid er der måske bevaret rester af pulpituret i kirken. En latinsk indskrift på en egetræsplanke, som nu står som stolegavl i kirken, meddeler, at adelsmanden hr. Berthel Kaas i 1478 lod opføre et bygningsværk. "Structa ista fabrica" (dette bygningsværk, som du her ser stablet op) siger, at egetræstolpen selv var en del af dette bygningsværk. Omtales her ikke et større tømmerarbejde som et pulpitur? Er det for dristigt at

anse egeplanken for en del af det omtalte pulpitur? Ligeledes anvendt som stolegavle findes i kirken to våbenplanker i eg fra samme tid med henholdsvis Bertel Kaas og frue Mette Saltensees våben. Da stolestader ikke kendes fra middelalderen, må disse som planken med den latinske indskrift vel også stamme fra pulpituret.

De flade trælofter forsvandt, da koret og skibet blev overhvælvet med sengotiske hvælv. Skibets to østligste fag blev overdækket af stjernehvælv, og det smalle vestlige fag fik ligesom koret et krydshvælv. De sengotiske hvælv må være opført et stykke ind i 1500-tallet.

I senmiddelalderen blev der bygget et tårn i skibets bredde op ad kirkens vestende. Kvadrene fra skibets vestende blev genanvendt i bunden af tårnet, mens den øvre del blev beklædt med tegl. I det indre er tårn og skib forbundet af en stor rundbue med et kalkmaleri fra ca. 1530. Da det ligger på andet kalklag, daterer det vel tårnet til omkring år 1500. Tårnet er en arret kæmpe præget af mange reparationer. På dets ydre sider er næppe en sten på oprindelig plads. Tårnet havde ved opførelsen tjæret fjæletag. "Fiellenn paa thornit er mestenn for rodnit och will kjøbes aff nye", som der står i en beskrivelse af kirkens "bøgfældighed" fra 1631. Som på så mange andre tårntage blev også fjælene i Grinderslev ombyttet med tagsten. Ved restaureringen i 1885-89 udskiftes teglstenstaget med et skifertag, som var den tids mode.

Sakristiet på korets nordside er forneden opført af granitkvadre fra korets oprindelige nordvæg, mens murenes øvre del er af teglsten lagt i munkeskifte. Det er overhvælvet af et otteribbet hvælv. På sakristiets gavl er en cirkelblænding omgivet af to blændinger i form af et såkaldt korset kors, dvs. et kors med tværstave over korsarmenes ydre ender. Anvendelsen af disse blændingsformer daterer vel sakristiet til ca. 1540. Den store port i sakristiets nordvæg blev indsat i 1932.

Kirkens våbenhus ved indgangen i syd blev fornyet i 1887 efter forslag af arkitekt Hother Paludan.

Inventar

Kirkens altertavle er en ret stor og enkel renæssancetavle. Hverken tavlens oprindelige malerier eller indskrifter er bevarede. Maleriet i storfeltet, Kristus i Emmaus, er fra 1840-50. Tavlen blev nystafferet i 1932 med udgangspunkt i oprindelige farverester. I topfeltets halvvinger findes reliefskårne våbner for adelsslægterne Lykke og Krabbe. Våbnene henfører til Erik Lykke til Eskjær og hans frue Dorthea Krabbe, som i 1589 skænkede kirkens lysestager.

Prædikestolen er en stor renæssanceprædikestol fra ca. 1600 med lydhimmel og rygskjold. Underbygning, trappe og 1. fag er nyere tilføjelser. Rygskjoldet tjener som præstetavle. På stolen er

opsat 12 apostelfigurer fra ca. 1500. De har sandsynligvis tilhørt kirkens ellers forsvundne sengotiske altertavle. Prædikestolen er opmalet på grundlag af oprindelige farverester.

Apostelfigureernes delvis bevarede gotiske staffering er overmalet med en hvidgrå farve med mørk chattering for at fremhæve formen.

Kirkens romanske granitdøbefont er bevaret. Den veltilhuggede kumme er glat, men der findes lidt udhugninger på fontens fod.

På skibets nordmur hænger kirkens sengotiske korbuekrucifiks med sidefigurer, Maria og Johannes, fra 1400-tallets anden halvdel. Det står med en farvestaffering fra 1800-tallet.

Christoffer Friis og Vibeke Juel indrettede sig omkring 1650 nye herskabsstole i kirken. Som endestykker i stolene genbrugte de 3 gamle egetræsplanker med udskårne våbenskjolde. På disse planker fra omkring år 1500 er udskåret det fædrene og mødrene våben for Kjeld Iversen Juel og det fædrene våben for hans hustru Karen Lange. Nederst på to af plankerne findes et udskåret relief. Det ene relief viser Samsons kamp med løven og det andet en grif, der angriber en fisk. Christoffer Friis og Vibeke Juel har forsynet stykkerne med nye topstykker med deres egne fædrene og mødrene våben.

En for længst forsvunden herskabsstol prydet med Erik Lykke og Dorthea Krabbes fædrene og mødrene våben var, synligt for alle, anbragt i koret. Tidligere sås Lykke- og Krabbevåbenet på henholdsvis 12 og 10 af kirkens stolestader.

Kalkmalerier

Kirken har kalkmalerier fra to perioder. Det ældste, som er malet på tårnbuens underside, viser Jomfru Maria med Jesusbarnet i solgissel. Det er fra kort før reformationen, ca. 1530.

Koret og skibets 1. fag var dækket af en renaissanceudsmykning fra ca. 1575, men der er kun små rester tilbage af kalkmaleriet i koret og på skibets sydvæg. På nordvæggen sidder på række billeder af *Daniel i løvekulen*, *Jonas udspyes af hvalfiskens gab* og *Elias og ravnene* under et topstykke med trekantsgavl. Heri ses to medaljoner med apostlene Jakob og Johannes i halvfigur. Billederne er omgivet af en renaissanceornamentik med frugtbundter, akantusblade og fantasidyr. Figurmalingen er yderst jævn, men ornamentikken er af høj kvalitet. Især ungrenæssancefriserne bemalet med fantasidyr, vaser og akantusblade er fine.

Kalkmalerierne på nordvæggen og i arkadebuen nedenunder blev fremdraget og istandsat i 1922-23, men i nordre del af hvælvet ovenover står kalkmaleriet, som først for nylig er afdækket, uden opmaling og retouchering overhovedet. Den samme rige renaissanceornamentik som på muren

breder sig også på ribberne og i kapperne i hvælvet. I nedre nordre kappe er David malet siddende i en kartouche. Han bærer bredskygget hat og ikke kongekrone, fordi han i kalkmaleriet er opfattet som profet og ikke konge. Under kalken i de øvrige nedre kapper i øst, syd og vest er nok også en profet.

På hver sin side af arkadebuen er malet to våbenskjolde med en indskrift. Under våbnene øst for buen stod "Ttames Iffuersen (Ju)el aff Lund(s) ffeder(ne) oc møderne". Det er aldrig lykkedes at finde ud af, hvem våbnene vest for buen har tilhørt.

Adelens gravkirke

Sognets adel ligger begravet i gravkældrene i deres læderbetrukne kister forsynede med dengang gyldne kistebeslag, men over gulvene rejste de sig mindesmærker til deres ihukommelse, så kirken næsten får karakter af en mindehal.

Allerede i middelalderen fandt den stedlige adel sit sidste hvilested i klosterkirken, hvor de blev erindret " baade i levende live, og efter døden, i messer, prædikener og andre andagtsøvelser". Berthel Kaas satte *i levende live* sig og sin hustru et minde i kirken i det allerede omtalte pulpitur og i glasmalerier i form af deres våben formodentlig i skibets østligste vindue i sydsiden: "udj vinduet for prædickstolen findis dee Kaasers och dee Saltensesers waben". *Efter døden* lod han sig begrave med sin frue Mette Saltensee på den fornemste plads foran kirkens højalter. "Paa deris liigsteen er vdhuggen: Hic iacet (Her hviler) Bertholdus Kaas de Nørgaard, cum uxore (med sin hustru) fru Metta Lavisdatter". Den udslidte, itubrudte gravsten hænger nu på korets nordmur.

I 1647 omtaler en indberetning 3 overhvævede gravkældre i kirken. Oppe i koret fandtes Nørgårds begravelse, hvor der allerede i 1650 "lidet rom mere, schall findis, thill flere ligkister, at hensette", hvorfor man ansøger Kongen, egentlig kancelliet, om at måtte forlænge det med en "nesthos liggende graff, som schall verre, affgangene Bertell Kaasis, aff forneffnte Nørgaard". Den anden gravkælder i skibets sydøstlige hjørne hører til Astrup. Over den lå Niels Juel til Astrup (død 1573) og Margrethe Sandbergs ligsten, som nu er opsat på korets nordmur. Den tredje gravkælder under tårnet havde tidligere tilhørt Eskær, men var nu Grinderslev klostres. Begravelser i kirken blev forbudt i 1805, men allerede inden var de gået af mode. Kirkens ejer Mads Qvistgaard indberetter til kancelliet i 1790, at i Grinderslev kirke "er ingen aaben begravelse, men under kirkegulvet findes 4te med hvelvinger over og med dørre eller lemme forsiunet, saa at ingen stank derfra kan opstaa kirken til hinder for meenigheden." Der er kommet et fjerde gravkammer til, som

ligger under skibet. Gravkamrene blev alle tilkastede eller tilmurede. Kun det under tårnet blev genåbnet, undersøgt og istandsat i 1953-55.

Erik Lykke lod i 1594 opsætte "en anden epitaphium wdhuggen i gulderlandtz steen offuer sin velb. foreldre Hans Lyche och frue Johanne Nielsdatter Rottfeld". Det var faktisk deres gravsten med portrætfigurer, som i dag sidder oppe på tårnets vestmur.

Over sig selv og sin kone og børn lod Erik Lykke gøre et pragtfuldt 5 meter højt epitafium i gotlandsk sandsten. Det hænger på tårnummets nordmur. Svære konsoller bærer en dækplade, hvorpå Erik Lykke og frue samt deres to børn udhugget i fritstående figur knæler i bøn foran storfeltets tavle, som viser den korsfæstede omgivet af Maria og Johannes. Topstykket er en mindre tavle med Christi opstandelse og våbenskjolde, oprindeligt flankeret af evangelisterne Lukas og Johannes. Mathæus og Markus stod på dækpladen. Evangelisternes tilstand var så dårlig, at alle fire blev fjernet ved restaureringen af epitafiet i 1954. De savnes i kompositionen.

Oprindeligt var epitafiet overstrøget med hvid limfarve for at ligne marmor. Der var forgyldninger af ægte guld. På skjoldmærkerne findes stadig spor af farve.

En trætavle i bruskarok med malede våbenskjolde for Christoffer Friis til Astrup og frue Vibeke Juels 16 aner hænger på skibets sydvæg. Tavlen fra 1651, som det står i hængeskjoldet, er velbevaret med oprindeligt farvelag.

- I kirkens sydmur er indmuret en såkaldt skaktavlsten. I mellemrummet mellem sakristiet og sideskibet findes i murene en monolit, dvs. en vinduesoverligger fra den romanske kirke hugget i en sten, og en granitsten med sprængte kilehuller efter et mislykket kløvningsforsøg.
- I skibets 1. fag hænger en lille lysekroner fra 1730 skænket kirken af Mette Mikkelsdatter Tovgaard. Hendes gravtræ er hængt op på sideskibets mur.
- En alterbordsplade, som i 1954 blev fundet i våbenhusets gulv, er nu anbragt på en muret sokkel i apsidens. I alterbordspladen er udhugget et relikviegemme. Den nederste lille fordybning er til kapslen med relikvierne, som var skjult af en i falsen ovenover fastmuret sten.
- Et halsjern fra en gabestok er ophængt i sideskibet. Gabestokkene stod ved kirkerne.
- Altersranken i smedejern er fra 1742. De oprindelige farver og indskrifter er afdækkede og reparerede. Forgyldningen er fornyet.

Hugo Støttrup Jensen, 2001.